

**KUZÖREN (KONYA-BOZKIR) KÖYÜ AĞZINDAN
DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR*****İdris Nebi UYSAL¹****ÖZET**

Bu yazıda Konya'nın Bozkır ilçesine bağlı Kuzören köyünden derlenen sözcük ve deyimlerden *Derleme Sözlüğü*'ne katkı sağlayabilecek olanlar üzerinde durulmuştur. Derlemeler sırasında tespit edilen 32 sözcük ve deyim, *Derleme Sözlüğü*'ne alınabilecek niteliktedir. Sözcükler, anlamlarının daha iyi anlaşılabilmesi için tanık cümleleriyle birlikte verilmiştir. Buradaki sözlük birimlerinden bir bölümü (*cezir, gavanez* gibi) yalnızca *Derleme Sözlüğü* için değil, bazı alan sözlükleri için de sözlük maddesi olabilecek durumdadır. Sözcükler arasında bugün yazı dilinde bulunmayan ancak Türkçenin tarihî dönemlerinde işletilmiş olanlar da vardır. Çalışmanın, hem Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına hem de Konya iline yönelik yürütülecek olan ağız araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Ağız Bilimi, Sözcük Derleme, Kuzören, *Derleme Sözlüğü*.

**THE CONTRIBUTIONS TO TURKISH DIALECT DICTIONARY
FROM DIALECT OF KUZÖREN VILLAGE (KONYA-BOZKIR)****ABSTRACT**

This study focuses on the words and phrases that are collected from Kuzören village in Bozkır district of Konya, which can be contained in *Turkish Dialect Dictionary*. 32 words and phrases that collected are proper to include in *Turkish Dialect Dictionary*. Furthermore, apart from being part of *Turkish Dialect Dictionary*, some of these collected words and phrases (*cezir, gavanez* etc.) can be considered as sample data for field dictionaries. Although some of the were not used in written language currently, they were used in the periods of Turkish history. It is thought that this study will contribute to both modern Turkish and the dialect research in Konya region.

Keywords: Dialectology, Word Collection, Kuzören, *Turkish Dialect Dictionary*.

Giriş

Ağız araştırmalarının temelini derleme çalışmaları oluşturur. Sahadan derleme yoluyla elde edilen malzemeler, hem ağızların dil özelliklerinin belirlenmesinde hem de ağızlardaki söz varlığının ağız ve yazı dili sözlüklerine kazandırılmasında başlıca rol oynar.

Cumhuriyet'in ilanından sonra dil alanında yapılan en önemli işlerden biri de Türk Dili Tetkik Cemiyetinin (1936'dan sonraki adıyla Türk Dil Kurumu) başlattığı halk ağzından söz derleme çalışmalarıdır². 1932-1960 yılları arasında yürütülen bu faaliyetlerin ortaya çıkardığı

* Söz varlığı derlemesinin yapılmasında bize yardımcı olan Mustafa Ulvi Uğur ve ailesine teşekkür ediyoruz.

¹ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uysal_idris@hotmail.com

² Ülkemizde halk ağzında yaşayan Türkçe sözcüklerin derlenmesine yönelik ilk çalışmalar, XIX. asrın son çeyreğinde dilin sadeleştirilmesiyle ilgili tartışmalar sırasında gündeme gelmiştir. O dönemde Maarif Nezaretinin böyle bir çalışmayı başlattığı bilinmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Levend, 1972: 145-147).

malzemeler, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nü meydana getirmiştir. Bu eser, hâlen birçok bilim dalı için temel başvuru kaynağı durumundadır. Bu hacimli sözlük, birtakım ilaveler yapılarak 2008 yılında Genel Ağ ortamına taşınmış, www.tdk.gov.tr adresinde *Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü)* adıyla hizmete sunulmuştur.

Bağlı olduğu ölçünlü dilden ses, şekil, söz dizimi ve anlam yönüyle farklılıklar gösteren ağzılar; ölçünlü dilin eğitim, kitle iletişim araçları gibi yollarla hızla yaygınlaşması sonucunda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bugün ağzılarda yazı dilinin söz varlığında yer almayan birçok sözcük, deyim, kalıp söz, atasözü bulunmaktadır. Bunların vakit kaybetmeden tespit edilip kayıt altına alınması, dilticilik ve ağız bilimi başta olmak üzere birçok disiplin için yararlı olacaktır. Ağzılardaki sözlerin derlenip yazıya geçirilmesi yazı diline büyük güç ve zenginlik katacak, çeşitliliğin korunmasını ve daha geniş çevrelerce bilinmesini sağlayacaktır. Ayrıca derleme yoluyla elde edilecek yeni veriler, muhtelif disiplinlere malzemeler sunarak bilgi ve kültür kaybının yok olmasını da önleyecektir. Bu nedenle, yapılacak her bir derleme faaliyeti büyük önem arz etmektedir.

Derleme Sahası, Malzeme ve Yöntem

Türkiye'nin yüzölçümü bakımından en büyük ili olan Konya, ağız araştırmaları yönüyle aynı kapsamı sergilemekten uzaktır. Gülensoy ve Alkaya'nın (2011: 339-340) hazırladığı *Türkiye Türkçesi Ağzları Bibliyografyası* adlı eserde "Konya" başlığı altında 62 çalışmanın adı zikredilir. Bir kısmı folklorik malzeme içeren, bir kısmı da söz varlığı derlemesinden ibaret olan yayınlardan ikisi de bugün Karaman'ın bir ilçesi durumundaki Ermenek'e aittir. Liste dikkatle incelendiğinde Konya ve ilçeleriyle ilgili çalışmaların yeterli olmadığı, hâlen 31 ilçesi bulunan şehrin birçok ilçesinin ağız bilimi açısından incelenmeyi beklediği görülür. Son yıllarda bölge ağzıları için sevindirici gelişmeler yaşanmıştır. Bir kısmı yüksek lisans tezi (Kocamaz, 2013 ve Namlı Köğçe, 2013), bir kısmı da Konya ağzılarına yönelik yürütülen proje kapsamında lisans tezi (Küçükballı, 2016: 644) olarak tamamlanan çalışmalarla bu eksiklik belli ölçüde giderilmiştir. Ancak Anadolu'daki Türk yerleşmesinin en eski ve yoğun olduğu Konya ve civarıyla ilgili başka çalışmaların yapılması gerektiği de açıktır.

Karahan'ın (1996: 117) tasnifine göre Batı Grubu Ağzıları'nın IX. alt grubunda yer alan Bozkır ağzı, Konya ağzılarına yönelik yeni araştırma ve incelemelerin yapıldığı ilçelerden biridir. Gülensoy ve Alkaya'nın (2011: 339) bibliyografya kitabında bir kayıtle temsil edilen Bozkır ağzı, geçtiğimiz yıl yayımlanan 3 bildiriyle 1 makaleye konu olmuştur³. 2015 yılında da ilçenin Armutlu, Çağlayan, Ferhatlar, Işıklar, Taşbaşı, Ulupınar köyleri yukarıda sözü edilen proje kapsamında lisans tezi olarak çalışılmıştır. Fakat ilçenin henüz incelenmemiş köyleri de vardır. Bunlardan biri de Kuzören'dir.

DS'ye katkı sağlamak amacıyla kaleme alınan bu yazıdaki sözcük ve deyimler, Konya'nın Bozkır ilçesine bağlı Kuzören köyünden derlenmiştir. Eski adı Kuzviran olan köy; Konya'ya 90, bağlı bulunduğu ilçeye 30 kilometre uzaklıktadır. Doğusunda Sarioğlan, batısında Kınık, güneyinde Yeniköy, kuzeyinde Kildere, kuzeydoğusunda Boyalı, güneybatısında ise Taşbaşı köyleri vardır. Kuzören, 1993 yılında Belören ve Koçaş köyleriyle birleşerek Sarioğlan kasabasını oluşturmuştur. Hâlen Sarioğlan kasabasının bir mahallesi olan Kuzören, dağlık bir

³ Gülensoy ve Alkaya'nın verdiği çalışma, bir lisans tezi olup 1972 yılında gerçekleştirilmiştir. Makale ve bildirimler için bk. Aşçı, 2016; Ayva, 2016; Özkan vd., 2016; Küçükballı, 2016.

arazi üzerine kuruludur. Tarım alanlarının kısıtlı olduğu köyde buğday, arpa tarımından başka arıcılık ve hayvancılık da yapılmaktadır.

Aşağıdaki sözcük ve deyimler, Kuzören köyüne yapılan bir gezi sırasında Mustafa Ulvi Uğur'un ailesine mensup dört kişiden derlenmiştir. Kaynak kişiler; okuryazar olmayan Ayşe Kılınç (anneanne, 1942), ilkokulu tamamlamadan okuldan ayrılmak durumunda kalan Ayşe Kılınç (hala, 1945), ilkokul mezunu Mustafa Uğur (baba, 1956) ve onun eşi ilkokul mezunu Müslüme Uğur'dur (anne, 1958). Anneanne ve hala doğumundan beri köyden hiç ayrılmamış, Mustafa ve Müslüme Uğur çifti ise hayatlarının bir kısmını köyde geçirdikten sonra Konya'ya yerleşmiş ancak köyleriyle olan bağlarını koparmamış kişilerdir. Bu kişilerden 89 sözcük, 7 deyim ve 3 atasözü listelenmiştir. Bunların bir kısmı sormaca yoluyla elde edilmiştir. Ayrıca konuşmalar sırasında duyulan sözcükler de listeye dâhil edilmiştir. Temel amaç, söz varlığı tespiti olduğundan metin derlemesi yapılmamış ancak sözcüklerin örnek cümlesiyle beraber kaydedilmesine dikkat edilmiştir. Bazı sözcükler için kaynak kişilerden örnek cümle kurması istenmiştir. Derleme sonunda ortaya çıkan malzemelerden 17'si DS'de hiç yoktur. 7'si adı geçen sözlükte bulunan fakat farklı anlamı tespit edilen sözcüklere bağlı olarak oradaki şekillerden ayrılan sözcüklerdir. Yörenin ağız özelliğine dair fikir veren bu şekillerin DS'ye eklenmesi, araştırmacılar için yararlı olacaktır. Amaç söz varlığını belgelemek olduğu için sözcüklerin ve tanık cümlelerin çeviri yazısı, standart alfabeyle dayalı transkripsiyon yöntemine göre olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Demir, 2013: 74).

İnceleme

1. Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözcük ve Deyimler

1.1. İsimler

cezir⁴: Havuç.
Bizim cezirleri köstenkebe yemiş, atıvırmış.

ilan ebesi: Kertenkeleye benzer, yeşil renkli bir sürüngen.
Şu gayanın altına goca bi ilan ebesi sinmiş.

köstenkebe: Köstebek.
Bahçanın her yirine köstenkebe uylamış.

mavşar: Mahşer; toplanma, insanların toplandığı yer.
Ora mavşar guruldu.

pistancık: Küçük kertenkele.
Heybenin içine pistancık girdi.

sırlavuk: Büyük bir arı türü.

⁴ Bu sözcüğün aslı Farsça olup *gezer* şeklindedir (bk. Öztürk ve Örs, 2009: 285). Arapçaya *cezer* şeklinde geçmiştir (bk. Kanar, 2008: 1138). DS'de kökeni Türkçe olmayan ancak halkın söz varlığına girip anlam ve/ya söyleyişçe özgün şekilden farklılaşmış sözcükler de vardır. Dil ilişkilerinin yöresel ve toplumsal boyutlarını anlamaya imkân verdiği için bu örneklerin sözlüklere alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Dün eve şırlavuk girmiş.

yidiboğum: Akrep.
Harmanda bizim gızı yidiboğum soktu.

1.2. Fiiller

cıllıklamak: Oyunbozanlık etmek, yenilgiyi kabul etmeyip oyunu bozmak.
Ebe sensin, cıllıklama!

gereylemek: Bir araya getirmek, dizmek.
Davarı gereyleller.

sivtiklenmek: Oyalanmak.
Akşama gadar ağacın altında sivtiklenip durdu.

şınşırmak: Dövmek.
Bak çocuk, yanına varırsam şınşırıyın seni.

şipirdemek: Çocuk şımarmak, yaramazlık yapmak.
Milletin içinde şipirdeyip durma.

1.3. Deyimler

atlıcı gibi gitmek: Hızlı yürümek⁵.
Dıkım yavaş yürü, atlıcı gibi gitme.

gırdına gitmek: Hoşuna gitmek.
Gırdına gitti mi nasıl güler, görün, de mi?

götü oturak dili buturak: Yanındaki kişiler bir işle meşgul olduğu hâlde kendisi çalışmayan, aynı zamanda çalışanları eleştiren ve emeklerini takdir etmeyen, onlara kötü söz söyleyen kişiler için kullanılır. *Bölge Ağızlarından Atasözü ve Deyimler* (TDK, 1996) adlı eserde de geçmemektedir.

Bizim herif götü oturak dili buturak, hiç önünü ardını düşünmez.

gubuzluk yapmak: Büyüklük taslamak, kibirlenmek.
Bu adamı pek sevmeyiz, hep gubuzluk yapar durur.

ıldızı gırmak: Çok hızlı gitmek, koşmak.
Daha yolda, bak, ıldızı gırıp gider.

2. Farklı Anlamları Tespit Edilen Sözcükler

⁵ DS'de (TDK, 2009: 371) "açık kahverengi uzun bacaklı, uzun boylu karınca" anlamına gelen *atlı* sözcüğü vardır. DS'de (TDK, 2009: 4431) *Atlı gibi* "çalışkan, koşarcasına iş yapan (kimse için)" sözü de kayıtlıdır. Ancak kaynak kişiler, bu sözü "süvari" anlamına gelen *atlı* ile izah etmişlerdir.

2.1. Fiiller

belermek⁶: Şaşırarak (krş. *DS-I*, 614).
Olanları görünce belerdim kaldım.

cipdirmek: Bıçak vb. aletlerle ağaç dallarını küçük parçalara ayırmak (krş. *DS-II*, 953).
Cipdirecen diyi elini kesdi.

gamıtmak: Boş boş durmak, beklemek (krş. *DS-III*, 1908).
Orda gamıtip duracana yanaş şu işe.

govlamak: Laf taşımak (krş. *DS-III*, 2110 ve krş. *DS-IV*, 2903).
Bi yirde duyduğun orda kalsın, govlayıp durma.

göçmek: Çökmek, yıkılmak (krş. *DS-III*, 2121).
Aman hatılları sağlam atın da duvar göçüvirmesin.

küydürmek: Bekletmek (krş. *DS-IV*, 3057 ve krş. *DS-VI*, 4581).
Birbirini hiç küydürmez.

petlemek: Gözüne uyku girmemek, gözü açık olmak, uyuyamamak (krş. *DS-V*, 3482).
Zabaha gadar döşşeğin içinde petledim durdum.

3. Ses Özellikleri Bakımından *Derleme Sözlüğü*'ne Göre Farklılaşan Sözcükler

Aşağıdaki sözcükler, *DS*'de aynı anlamla yer almasına rağmen çeşitli ses olaylarının (ünsüz ikizleşmesi, *hece düşmesi*, *k->g-tonlulaşması*, *b->p- tonsuzlaşması*, *e->i- değişmesi* vb.) görülmesine bağlı olarak oradaki şekillerden farklılık göstermektedir:

3.1. İsimler

garamlık: Küçük üzümleri olan dikenli bir tür çalı (krş. *karamlık: DS-IV*, 2652).
Çocuklar garamlık yiye gitmiş.

gavanez: Domates (krş. *kavanez: DS-IV*, 2688).
İrmiş gavanezleri toplayıp gelelim.

gömbellek: Kelebek (krş. *gömbelek: DS-III*, 2147).
Gömbelleklerin zamanı geldi gayri, uçarlar.

pilig: Saç örgüsü (krş. *belik: DS-I*, 617).
Piliglerini anan mı örüvirdi?

3.2. Fiiller

doşşarmak: Surat asmak, suratını asıp oturmak (krş. *doşarmak: DS-II*, 1566).
Zabahtan beri oturmuş köşede doşşarıp durur.

ismek: Eksiltmek, azaltmak (krş. *esmek: DS-III*, 1785).

⁶ *Belermek* bugün *TS*'de (TDK, 2011: 209) *halk ağzı* notuyla ve “göz, akı iyice belirecek biçimde açılmak” anlamıyla temsil edilmektedir.

Ağzıyla barabar dolu, dıkım is de dökülmesin.

müzmal⁷ itmek: Bir şeyi heba etmek, heder etmek (krş. müzmahal: DS-VI, 4603).
Yaptığım o kadar şeyi müzmal itti.

siğitmek: Koşmak (krş. DS-V, 3598).
Siğidip durma, düşecen, bi tarafını giracan.

Sonuç

1. Konya'nın Bozkır ilçesine bağlı Kuzören köyünden derlenen sözcük ve deyimlerden 17'si DS'de yoktur. Derlenen sözcüklerden 7'sinin DS'ye göre farklı bir anlam taşıdığı, 8'inin de ses özelliği bakımından DS'deki şekillerden ayrıldığı görülmektedir. Bunların "Bozkır-Konya" kaydıyla DS'ye dâhil edilmesi, hem yöre ağzındaki sözcüklerin yok olmasını önleyecek hem de sözlüğün zenginleşmesine katkı sağlayacaktır.

2. Listelenen sözcüklerden bir bölümü yalnızca DS'ye değil, bazı alan sözlüklerine de önemli katkı yapacak niteliktedir. Mesela *cezir*, *gavanez* sözcükleri Baytop (2007) tarafından hazırlanan *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'ne; *çipdirmek*, *şipirdemek* sözcükleri ise mevcuttan farklı anlamlarıyla Zülfikar'ın (1995) hazırladığı *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* adlı esere eklenebilecek örneklerdir.

3. Sözcükler içinde bugün ölçünlü dilde bulunmayan ancak Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılmış (arkaik) olanlar da vardır. Söz gelimi *küy-(dür)mek*, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça görülen sözcüklerden biridir (bk. TDK, 2009b: 2780-2784). *İsmek* de *Kutadgu Bilig*'den (Arat, 1979: 201) itibaren takip edilebilen bir fiildir. Böyle sözcüklerin derlenip kayıt altına alınması, Türk dilinin değişim, gelişim aşamalarının anlaşılmasına ve takip edilmesine imkân tanıyacaktır.

4. Küçük bir köyle sınırlı olan bu çalışma, hem Bozkır ilçesine hem de Konya geneline yönelik kapsamlı bir derleme/ağzı araştırmasının yapılması gerektiğini açıkça göstermektedir. Yapılacak yeni çalışmalar, Türkiye Türkçesi ağzı araştırmalarına ve onun alt dallarından biri olan ağzı sözlükçülüğü çalışmalarına büyük katkı sağlayacaktır. Değişen hayat şartları, pek çok sözcüğün kullanımdan düşmesine yol açmıştır. Derlemeler yapmak suretiyle bir sözcüğün, deyim in yahut atasözünün daha tespit edilmesi, onun ve etrafında şekillenen kültürün de yok olmasını önleyecektir. Bunun için ağızlardaki söz varlığının tespiti, metin tespiti kadar önemli ve acildir (Erdem, 2013: 97).

Kısaltmalar ve Kaynakça

bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
DS	: <i>Derleme Sözlüğü</i>
krş.	: Karşılaştırınız
TDK	: Türk Dil Kurumu
TS	: <i>Türkçe Sözlük</i> (TDK)

Arat, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.

⁷ Aslen Arapça olan bu sözcük "dağılmış, çökmüş, yok olmuş" anlamlarına gelmektedir (bk. Kanar, 2012: 1597).

Aşçı, Ufuk Deniz (2016), “Bozkır Ağzında Görülen Bazı Şekil Bilgisi (Morfoloji) Özelliklerine Dair”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 40, s. 177-193.

Ayva, Aziz (2016), “Yaşayan İnsan Hazinesi Bağlamında Bozkırlı Mithat Arı, Sözlü Kültür Geleneğine Katkısı ve Bir Önerisi”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Bildiri Kitabı*, s. 615-642

Baytop, Turhan (2007), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, 3. bs., Ankara: TDK yayınları.

Demir, Nurettin (2013), *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelemesi*, Ankara: TDK yayınları.

Erdem, Mehmet Dursun (2013), “Ağız Sözlükçülüğü Üzerine” *Turkish Studies*, Volume 8/3, s. 95-102.

Gülensoy, Tuncer ve Alkaya, Ercan (2011), *Türkiye Türkçesi Ağzaları Bibliyografyası*, 2. bs., Ankara: Akçağ yayınları.

Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yayınları.

Kanar, Mehmet (2008), *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say yayınları.

Kanar, Mehmet (2012), *Kanar Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say yayınları.

Kocamaz, İhsan (2013), *Konya İli Taşkent İlçesi ve Köyleri Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Küçükballı, Fatih Numan (2016), “Bozkır Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Bildiri Kitabı*, s. 643-658

Levend, Ağah Sırrı (1972), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. bs., Ankara: TDK yayınları.

Özkan, Abdurrahman vd. (2016), “Bozkır Ağzının Ses Özellikleri”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Bildiri Kitabı*, s. 591-614.

Öztürk, Mürsel ve Örs, Derya (2009), “Mütercim Âsım Efendi”, *Burhân-ı Katı*, Ankara: TDK yayınları.

Namlı Köğçe, Ayşe (2013), *Gölyaka Kasabası Ağzı Söz Dizimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TDK (1996), *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, 2. bs., Ankara: TDK yayınları.

TDK (2009a), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I, II, III, IV, V, VI*, 3. bs., Ankara: TDK yayınları.

TDK (2009b), *Tarama Sözlüğü-IV*, 3. bs., Ankara: TDK yayınları.

TDK (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. bs, Ankara: TDK yayınları.

Zülfikar, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK yayınları.